

ՄԻՐԱՐՓԻ ԿԱՐԱՊԵՏԱՆ

Երևանի պետական համալսարան

Բան. գիտ. թեկնածու, դոցենտ

Էլհաւոյ՝ sirarpikarapetyan@ysu.am

**ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՑՈՒ «ԹՈՒՂԹԸ» ԵՐԿԻ ԲԱՌԱՅԻՆ ԿԱԶՄԻ
ԻՄԱՍՏԱՍԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ՏԵՂԱՇԱՐԺԵՐԸ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ
(ՏԱՐԺԱՄՄԱՆԱԿՅԱ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ)**

Ամփոփում

Սույն հոդվածը նվիրված է հինգերորդ դարի պատմիչ Ղազար Փարպեցու «Թղթի» բառային կազմի ուսումնասիրությանը: Մենք կատարել ենք տարժամանակյա ուսումնասիրություն՝ ընտրելով «Թղթում» գործածված այն բառերը, որոնք ձևաբանական իմաստափոխության կամ տարարժեքության են հանգել լեզվի զարգացման տարբեր շրջաններում: Այդ կարգի բառերը ցուցաբերում են տարբեր խոսքի մասերի ձևաբանական համատեղումներ, ինչպես՝ գոյական-ածական, ածական-մակբայ և այլն:

Քննելով Ղ. Փարպեցու «Թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան» աշխատության մեջ հանդիպող խոսքիմասային տարարժեք բառերը և դրանք դիտարկելով տարժամանակյա մակարդակում՝ դրանց բացատրությունները քաղել ենք գրաբարի բառարանագրական հուշարձաններից, որոնք վկայում են այդ բառերն իրենց բառաբերականական արժեքներով: Յուրաքանչյուր բառի համար բերվել են բնագրային համապատասխան վկայություններ: Մեր ընտրանքում առանձնացվել են ինչպես երկարժեք, այդպես էլ եռարժեք տեղաշարժերի ենթարկված բառերը: Իմաստաարժեքային խոսքիմասային անցումները կատարվել են հիմնականում գոյական, ածական կամ մակբայ խոսքիմասային սերող կաղապարներից: Այս բառերի խոսքիմասային արժեքներն ու բառիմաստները հստակ տարբերվում են իրենց առանձին կիրառություններով՝ արժևորվելով շարահյուսական մակարդակում: Հոդվածում անդրադարձել ենք նաև մեր Փարպեցու «Թղթի» բառային կազմի տարժամանակյա իմաստային փոփոխություններին:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. գրաբար, ժամանակակից հայերեն, նամակ, բառային կազմ, ուղղակի իմաստ, փոխաբերական իմաստ, իմաստափոխություն, խոսքիմասային փոխանցում, մատենագրություն, տարժամանակյա:

Ղ. Փարպեցու ստեղծագործության մեջ իր յուրահատուկ տեղն ունի «Թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան» նամակը, որն առաջին անգամ հրատարակվել է Մ. Էմինի կողմից¹: Ղ. Փարպեցու «Թուղթը» պատմամշակութային հուշարձան է, որ նամակից բացի՝ ներառում է նաև քարոզի, ճառի և ներբողի հատկանիշներ: Այն կցվել է նրա «Պատմութիւն Հայոց» երկի վերջում և հրապարակվել: Ղ. Փարպեցի պատմիչը քաջածանոթ է եղել 5-րդ դարի հայ ինքնություն և թարգմանական մատենագրությանը և հայտնի է եղել որպես ճարտասան: Նա նաև շփվել է ժամանակի հայ մտավորականության հետ²:

Սույն հոդվածում մենք քննել ենք Փարպեցու «Թղթի» բառական միավորների այնպիսի փոփոխությունները, որոնք ենթադրում են խոսքիմասային կամ ձևաբանական տարարժեքություն: Վերջինս սերտորեն կապված է բառիմաստի և շարահյուսական մակարդակների գործոնների հետ:

Հայտնի է, որ «լեզվի բառերն ունեն բառական իմաստ և քերականական արժեք: Բառիմաստը բառային նշանի բովանդակային կողմն է՝ նշանակելին, իսկ քերականական արժեքը նշանակությունը, որ ներառում է բառի ձևաբանաշարահյուսական այլևայլ հատկանիշներ»³: Որևէ բառույթ աստիճանաբար ներառում է խոսքիմասային նոր արժեք կամ արժեքներ՝ լեզվի զարգացման ընթացքում կամ համատեղելով հին և նորամուտ խոսքիմասային արժեքները, կամ զրկվելով նախորդից՝ կայունացնում է նոր ձեռք բերած արժեքը⁴:

Լեզվական միավորների բառիմաստի տեղաշարժերն առաջացնում են ձևաբանական և շարահյուսական կարգերի փոփոխություններ, որոնք էլ իրենց հերթին առաջ են բերում նոր միավորներ՝ ձևաբանական նոր արժեքով ու գործառնությամբ: Հոդվածում հատուկ քննության ենք առել նաև բառի բառային իմաստի՝ ժամանակի ընթացքում կրած փոփոխությունները, որոնցից են *բառիմաստի ընդլայնումը, նեղացումը և մասնավորումը*,

¹ Տե՛ս Մ. Էմին, Ղազարայ Փարպեցու Թուղթ առ Վահան տերն Մամիկոնեից, Մոսկվա, 1853:

² Տե՛ս Ա. Ալեքսանյան, Ղազար Փարպեցու «Թուղթ առ Վահան» երկը միջնադարյան նամակի տեսության լույսի ներքո, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, հ. 9, Եր., 1987, էջ 65:

³ Լ. Խաչատրյան, Խոսքիմասային տարարժեքությունն արդի հայերենի կայուն կապակցություններում, Եր., ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 1996, էջ 5:

⁴ Տե՛ս Լ. Խաչատրյան, Տեղաշարժեր բառերի ձևաբանական իմաստի մեջ, Եր., 1985, էջ 3:

խմաստների փոխհաջորդումը, իմաստի անցումը, շրջումը և այլն⁵: Բանն այն է, որ ժամանակի ընթացքում «...բառերը կրում են իմաստային բազմատեսակ փոփոխություններ, որոնք լեզվի զարգացման տարբեր փուլերում, ընդհանուր գծեր ունենալով հանդերձ, զգալիորեն տարբերվում են միմյանցից»⁶:

Բառիմաստի ընդլայնումը, ինչպես գիտենք, այն երևույթն է, երբ ժամանակի ընթացքում բառի իմաստային կառուցվածքն ընդարձակվում է՝ ներառելով այլ իմաստ կամ իմաստներ. այդ շարքում որոշ մենիմաստ բառեր դառնում են բազմիմաստ, իսկ բազմիմաստ բառերը կարող են նաև ընդարձակել իրենց իմաստները: Օրինակ՝ *բյուրո* նախապես նշանակել է «ուղտի կաշի», այնուհետև՝ այն սեղանը, որի վրա գցել են այդ կաշին», հետո՝ «այն մարդկանց խումբը, որ նստում էր այդ սեղանի շուրջը ժողովի», հետո՝ «ժողով, խորհրդակցություն»⁷:

Բառիմաստի նեղացումը կամ մասնավորումը ենթադրում է՝ «...իմաստի այնպիսի զարգացում, որի հետևանքով աստիճանաբար սահմանափակվում է դասի կամ սեռի անվանումը՝ վերածվելով տեսակի կամ անհատի անվանման, ինչպես՝ *քաջ* գրաբարում նշանակել է «լավ» բառիս ընդարձակ իմաստով (առհասարակ դրական հատկանիշով բնութագրվող՝ կտրիճ, անվեհեր, գեղեցիկ, ընտիր, ճարտասան, ճարտար և այլն), ժամանակակից հայերենում այդ բառն ստացել է նեղ իմաստ և նշանակում է *կտրիճ, անվեհեր...*»⁸:

Բառիմաստի շրջումը կամ անցումը լեզվական այն երևույթն է, երբ բառի սկզբնական իմաստին հակադիր իմաստ է առաջանում և որպես արդյունք՝ ստացվում է այնպես, որ հակադրվում են բառի նախնական և նոր իմաստները⁹: Սա հաճախ նաև անվանում են իմաստի բևեռացում: Այսպես՝ *դեղ* բառը նշանակել է *խոտ*, ապա բուժական խոտ, վերջապես՝ բուժական նյութ (թե՛ բուսական և թե՛ քիմիական), սակայն այդ բառը բարբառներում և ժողովրդախոսակցական լեզվում ստացել է նաև *թույն* նշանակությունը, որից և՛ *դեղել*՝ «թունավորել»։ *բուժիչ նյութ* իմաստից զարգացել է հակառակ իմաստը՝ *սպանող՝ մահացնող նյութ...*»¹⁰:

⁵ Տես Է. Աղայան, Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Եր., 1984, էջ 101-107:

⁶ Տե՛ս Ռ. Ղազարյան, Միջին գրական հայերենի բառապաշարը, Եր., 2001, էջ 81:

⁷ Լ. Խաչատրյան, Լեզվաբանության ներածություն. ուսումնական ձեռնարկ, Եր., 2008, էջ 146:

⁸ Տե՛ս Է. Աղայան, Լեզվաբանության հիմունքներ, Եր., 1987, էջ 378:

⁹ Տե՛ս Լ. Խաչատրյան, նշվ. աշխ., էջ 148:

¹⁰ Տե՛ս Է. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1976, էջ 464:

Բմաստնների փոխհաջորդումը բառի հին իմաստի կորուստն է և նորի ձեռքբերումը, երբ բառի նախկին իմաստը փոխարինվում է նոր, ուղղակի իմաստով: Օրինակ, *սեղան* բառն ունեցել է «գոհարան, բագին» իմաստները, իսկ այժմ չունի նախնական այդ իմաստը, նշանակում է «կահույքի մի տեսակ»¹¹:

Սույն հոդվածում մենք խոսքիմասային փոխանցման երևույթը քննության ենք առել Ղ. Փարպեցու «Թղթի» հիման վրա: Այս մոտեցմամբ քննել ենք մեր ընտրած բառերի ուղիղ կամ փոխաբերական իմաստները և նրանց շարահյուսական գործառույթը: Քննություն կատարելիս նկատել ենք, որ կան մի շարք բառեր, որոնք, գրաբարից աշխարհաբար ժամանակահատվածում պահպանելով իրենց կառուցվածքային ամբողջությունը, հանդես են գալիս մեկից ավելի խոսքիմասային իմաստներով և գործառույթով: Որոշ բառեր, իրենց իմաստային կառուցվածքով պայմանավորված, կարող են հանդես բերել մեկից ավելի ձևաբանական նշանակություններ և բնութագրվել խոսքիմասային տարարժեքության հատկանիշով: Մեր քննության մեջ որդեգրել ենք հետևյալ մոտեցումները.

1. Բնութագրել խոսքիմասային փոխանցումները Ղ. Փարպեցու «Թղթի» բառային կազմի հիման վրա ըստ ժամանակային գործոնի՝ գրաբար-աշխարհաբար կտրվածքով:
2. Ցույց տալ ձևաբանորեն տարարժեք բառերի իմաստային իրացումները բնագրային օրինակներով:
3. Բացատրել բառիմաստները գրաբարում և հնարավորության դեպքում ներկայացնել իմաստափոխությունները պայմանավորող գործոնները:
4. Բացատրել ձևաբանական փոփոխության դրսևորումները՝ ա) հատկանիշ ցույց տվող խոսքի մասերում, բ) գործողություն ցույց տվող խոսքի մասի՝ բայի ներսում, գ) գոյականների, դերանունների մեջ:

Ինչպես նշեցինք, խոսքիմասային տեղաշարժերի և տարարժեքության երևույթը դիտարկել ենք տարածամակայա կտրվածքով՝ որպես երկարաժամկետ գործընթացի արդյունք:

Այսպիսով, լեզվի տարածամակայա կտրվածքում բառիմաստը կարող է կրել ամենատարբեր փոփոխություններ՝ *լայնանալ, նեղանալ, շրջվել*, կարող է լինել *բառիմաստի կորուստ* և այլն: Բառիմաստի այսօրինակ փոփոխություններն իրենց ազդեցությունն են ունենում նաև բառի ձևաբանական արժեքի վրա՝ դուրս բերելով բառը տվյալ խոսքիմասային կարգի շրջանակներից: Խոսելով բառերի՝ իմաստաարժեքային դաշտում

¹¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 148:

կատարվող տեղաշարժերի մասին՝ որպես քանակական ու որակական փոփոխությունների տարաստիճան գործընթաց՝

Լ. Խաչատրյանը նշում է, որ դրանք, ըստ անցման բնույթի, լինում են երկու տեսակի.

1. Մասնակի կամ շարահյուսական, որի ընթացքում փոխվում է սերիչ կաղապարների շարահյուսական գործառույթը՝ բուն խոսքիմասային արժեքի գերակայությամբ: Այս դեպքում բառերը, համատեղելով հին և ձեռքբերված նոր խոսքի մասի հատկանիշները, իրենց իմաստային կառուցվածքով ցուցաբերում են խոսքիմասային տարարժեքություն ու շարահյուսական տարբեր գործառույթներ:

2. Լիակատար կամ ձևաբանական, որի ընթացքում բառերը զրկվում են նախկին իմաստից ու արժեքից և ձեռք են բերում նոր խոսքիմասային արժեք՝ բնութագրվելով բառաքերականական նոր հատկանիշներով¹²:

Քննենք Ղ. Փարպեցու «Թղթում» հանդիպող թվով տասնութ բառեր, որոնք աչքի են ընկնում իրենց իմաստային կառուցվածքում մեկից ավելի ձևաբանական արժեքների համատեղումով: Ջանազան իմաստափոխությունների ենթարկված բառերի բացատրությունների և դրանց համեմատությունների ներկայացման, բերված օրինակների համար հիմնականում հիմք են ծառայել մի քանի հայտնի բառարաններ¹³ և արևելահայերենի ազգային կորպուսը՝ ԱՐԵՎԱԿԸ:

Այլադանդ-ՆՃԲ-ում բառը գրանցված է որպես **գոյական**: Ղ. Փարպեցու «Թղթում» կա հետևյալ օրինակը՝ «...ո՞ր անմիտ, ո՞ր տգետ, ո՞ր Հրեայ, ո՞ր **այլադանդ**» (190): Արդի հայերենում այս բառը **գոյական** է և **ածական**՝ *ուրիշ աղանդի հետևող*: Այսինքն՝ նոր խոսքիմասային իմաստի առաջացմամբ առաջացել է նոր բառ՝ արդեն *ածականական, հատկանշի* իմաստով: «... **այլադանդ** բողոքական հովիվները եկեղեցիների բեմերից մարդասիրական պարտավորություններին հետևելու կոչ էին անում...» (մամուլ, «Հայագիտական Հայաստան»):

¹² Տե՛ս Լ. Խաչատրյան, Գրաբարի բացատրական բառարան, Եր., 2003, էջ 5-6:

¹³ Գ. Աւետիքեան, Հ. Սիւրմելեան, Մ. Աւգերեան, Նոր հայկազեան բառարան (ՆՀԲ), հ. 1, Եր., 1979, հ. 2, Եր., 1981: Ռ. Ղազարյան, Գրաբարի բառարան, Եր., 2000: Լ. Խաչատրյան, Գրաբարի բացատրական բառարան. ձևաբանորեն տարարժեք բառեր, Եր., 2003: Առձեռն բառարան հայկազնեան լեզուի, Վենետիկ, 1865: Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան (ՀԱԲ), Եր., 1926: Ս. Մալխասյանց, Հայերեն բացատրական բառարան (ՀԲԲ), Եր., 1944: Է. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1976: Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Եր., 1969:

Անհրաահանգ - ՆՀԲ-ն համարում է ածական՝ հետևյալ իմաստով՝ *անկիրթ, անվարժ*: Թղթում նույնպես այս իմաստով է գործածված՝ «...որ **անհրաահանգն** է յուսմունք» (190): Մտ. Մալխասյանցի բառարանում արձանագրված է երկրորդ իմաստը՝ *առանց հրահանգի*: Ուստի տեղի է ունեցել **բառիմաստի ընդլայնում**: Օրինակ՝ Եվ չնայած պետական-պաշտոնական հրահանգավոր եւ **անհրաահանգ** արգելքներին, այնուամենայնիվ, 50-ական թվականներին հայ գրականության եւ արվեստի եւ մասնավորապես գեղանկարչության մեջ կային արվեստագետներ... (Մամուլ, «Ազգ»):

Ասացող- գրաբարում **ասել** բայի ենթակայականն է: Փարպեցին գործածում է հենց այս իմաստով: «Զայնպիսի բանից **գասացողաց** զգործս ես ահա լռեմ» (195): Արդի հայերենի բառարաններում բառն արձանագրված է որպես գոյական՝ *«ժողովրդական բանավոր ստեղծագործության պատմող»* իմաստով, քանի որ **ասել** բայի ենթակայականն ունի միայն **ասող** ձևը՝ որպես **է** լծորդության պարզ բայ: Կատարվել է խոսքիմասային փոխանցում. ենթակայական դերբայից դարձել է գոյական՝ «Տիրապետելով հայ ժողովրդական վիպերգի գաղտնիքներին, Դաշտենցը հանդես է եկել իբրև **ասացող**, ժողովրդական ասմունքող...» (Խ. Դաշտենց):

Արդարեւ- Այս բառը ն՝ գրաբարում, և՛ աշխարհաբարում երկարժեք է, սակայն գրաբարի բառարաններում գործածվում է ն՝ որպես մակբայ՝ *հիրավի, ճշմարտապես*՝ «Մի՛ **արդարեւ** պատմեսցի այս ի Գեթ» (193), և՛ որպես ածական՝ *իրական, ստույգ*: «Այդպիսի իսկ **արդարեւ** աղանդոց վայել էր բուսանել» (193): Իսկ արդի հայերենում *մակբայ* է և *եղանակավորող բառ*, որից հետևում է, որ խոսքիմասային փոխանցմամբ կրկին նոր բառ է ստեղծվել:

Օրինակ՝ «Նա, **արդարեւ**, չէր կարող մինչև այդ կետն ստորանալ» (Մուրացան):

Բարի- ՆՀԲ-ում բառը երկարժեք է. այն գործածվում է որպես գոյական և որպես ածական: Որպես գոյական գործածվում է մի քանի իմաստով՝ *1.բարություն, բարեգործություն, 2.ինչք, գույք, ունեցվածք, 3. հաջողություն, ողջություն*: Որպես ածական նշանակում է *լավ, գովելի, ընտիր*: Փարպեցին բառը գործածել է որպես գոյական. «...չհատուցանեին **գբարի** ...փոխանակ քո տեառն բարւոյն» (204): Արդի հայերենում այս բառը գործածվում է թե՛ որպես ածական և թե՛ որպես մակբայ: «Եթե մարդիկ չեն կարող **բարի** հիշել իրար, գոնե թող բաժանվեն՝ ինչպես գնացքում, երբ գալիս է կայարանը, որ ինչ-որ մեկի համար վերջինն է» (Վ. Պետրոսյան):

Արդեօք- Բառը ՆՀԲ-ում եռարժեք է. գործածվում է որպես մակբայ՝ *հիրավի, ստուգապես, իսկապես, այժմ, հիմա, արդ*, որպես թարմատար՝ *մի՞թե*, որպես շաղկապ՝ *ուրեմն, այպա*: «Թղթում» գործածված է որպես

հարցական բառ, հավելադիր. «Չիցե՞ն **արդեօք** աբեղեանս Հայոց արժանի ողորց » (190): «**Արդեօք** տարա՞ւ զիս ի սենեակ» (199): Փարպեցին այն գործածել է նաև **իրոք** իմաստով **թերեւս** բառի հետ, այսինքն՝ որպես մակբայ, ինչպես նշվում է ՆՀԲ-ում՝ *տարակոյսը ստուգութեան վերածելով*: «Յաղագս ատելոյ զիս, **թերեւս արդեօք** եւ ըստ անարժանութեան, քորեպիսկոպոս ոք չարար» (193): Արդի հայերենում այս բառը միարժեք է և հանդես է գալիս որպես եղանակավորող բառ, որով ևս խոսքիմասային փոխանցմամբ առաջացել է նոր բառ՝ «**Արդոյք գալո՞ւ է մի օր, ժամանակ, տեսնել Մասիսի գլխին մի դրոշակ**» (Բաֆֆի):

Խնդրել՝ գրաբարում կա նաև **որոնել, փնտրել** իմաստը, որն էլ գործածել է հեղինակը՝ «Եւ դու յայց ելեալ **խնդրել** զիս եւ գտեալ յաշխարհին յայնմ» (188): Արդի հայերենում ունի հետևյալ իմաստները՝ 1. Խնդրանքով որևէ մեկին դիմել՝ մի բան անելու ստանալու և այլն: 2. Հրավիրել: 3. Պահանջել: Արդի հայերենում առաջացել է նաև «**առաջարկել**» իմաստը: Նշանակում է՝ տեղի է ունեցել **բառիմաստի ընդլայնում**: Օրինակ՝ «**Խնդրեմ, սասցեք, այստեղ ոմն Դրուե ապրո՞ւմ է**» (թրգմ.):

Նախանձ՝ ՆՀԲ-ում նշված է միայն որպես **գոյական** հետևյալ իմաստներով՝ 1. *Մախանք, չարակնություն, 2. Նախանձավորություն, վրեժխնդրություն, 3. Եռանդ, փոյթ*: «**Նախանձու** բանսարկուին եմուտ մահ յաշխարհ» (186): Արդի հայերենում և՛ **գոյական** է՝ 1. Ուրիշի հաջողություններից՝ բարեկեցությունից՝ առավելություններից և այլն մարդու մեջ ծագող չարության զգացում:

2. (ժողովրդ.) **խանդ, և՛ ածական**՝ նախանձոտ, ուրիշներին նախանձող: Խոսքիմասային փոխանցմամբ տեղի է ունեցել ձևաբանական իմաստի ընդլայնում՝ «Տիկին Էլոիզը **նախանձով** նայեց այդ պարզ երիտասարդ գեղեցկությանը» (Ա. Բակունց):

Ծախել՝ ՆՀԲ-ում արձանագրված են հետևյալ իմաստները. 1. Ծախսել, վճարել, 2. Ոչնչացնել, վերացնել. «Ի պէտս տեղւոյդ **ծախէի**» (197): **Ծախսել** իմաստը արդի հայերենում չկա: Տեղի է ունեցել իմաստի կորուստ: Արդի հայերենում բառն ունի հետևյալ իմաստները՝ 1. Վաճառել, 2. (փոխաբ.) դավաճանել, խարդավանել, դավել: 3. (փոխաբ., խոսակց.) խաբել, խոստումը չկատարել: 4. (հնացած) մաշել, փչացնել, սպառել, ոչնչացնել: 5. (փոխաբ.) մեկի վզին փաթաթել:

«Գիտեր, որ նա հարազատ որդուն անգամ կարող է **ծախել**, միայն թե հասնի իր կամեցածին» (Ա. Խանգաղյան): «Մեծ տղայիդ կարծիքներն ես ինձ վրա **ծախում**» (Վ. Դաքեայան): «-Ա՛յ տղա, ի՞նչ **ես ծախում**, կանչում է մի ծանոթ ձայն» (Ա. Բակունց):

Կազմած՝ ՆՀԲ-ում՝ 1. կազմություն, 2. մարմնի կազմվածք, 3. նաև սարք, 4. կահկարասի, 5. տուն ու տեղ, ունեցվածք, 6. զարդարանք,

պատերազմական զենքեր: Այս իմաստն է Թղթում, և գործածված է որպես՝ 1. **գոյական**՝ «...ոչ իբրեւ զաղքատ զոք ի կազմածէն...» (188): «...ոչ իբրև ունեցվածքից զուրկ աղքատի»: Արդի հայերենում՝ *կազմած* 1. հարակատար դերբայ *կազմել* -ի: 2. **ածական**՝ կազմով, կազմ ունեցող, կազմած գիրք: 3.

Գոյական՝ կազմվածք:

Օրինակ՝ *Հմայակը բերեց իր կազմած պլանը ձեր ամուսնուն ցույց տալու, ես էլ կամեցա ձեզ հետ մի քիչ զրույց անել* (Ալ. Շիրվանզադե):

Փոխանակ-Գրաբարում **գոյական** է՝ 1. փոխանորդ, տեղակալ: 2. Փոխհատուցում, փրկանք: 3. **Նախադրություն**՝ դիմաց, տեղը: Թղթում գործածված է որպես գոյական՝ «Բազում նկրտեին լինել իմ *փոխանակ*» (186): Նաև գործածված է որպես նախադրություն «Չհատուցանեին զբարի փոխարենս *փոխանակ* քո տեառնդ բարոյն» (204): Արդի հայերենում բառն արձանագրված է որպես՝ 1. **կապ** (մեծ մասամբ՝ նախադասության սեռական խնդրով)՝ «*Փոխանակ* ազգի, հայրենիքի, մարդկության լավ անդամ լինելու՝ մենք դարձել էին նրանց ուտիչ, ապականիչ ցեղը» (Բաֆֆի): 2. **ածական** (հնացած)՝ *փոխարինող*՝ մեկին՝ մի բանի փոխարինելու հարաբերություն: Տեղի է ունեցել խոսքիմասային փոխանցում՝ խոսքիմասային նոր իմաստի առաջացում: «Նա ամեն կերպ փորձում էր իվել թագին *փոխարինող* գլխարկը, որը կախված էր Պոլոնիոսի բռնած երկար ձողից» (Մամուլ, «Առավոտ»):

Կարգել-ՆՀԲ-ն նշում է բազմաթիվ իմաստներ՝ 1. կարգի բերել, 2. նշանակել պաշտոնի, 3. շարադրել: Փարպեցին գործածել է *շարադրել* իմաստով՝ «...եւ զճգունս մեծամեծ պարծանօք գրեալ մի ըստ միոջէ կարգեաց» (196): Արդի հայերենում երրորդ իմաստը բացակայում է: Արձանագրված են հետևյալ իմաստները՝

1. Որևէ պաշտոնի՝ աշխատանքի նշանակել, որևէ գործի դնել՝ «Կարգի՛ր մի բանի, //Գնա իր համար աշխատանք անի» (Հ. Թումանյան): 2. Որոշել, սահմանել՝ «Բոլոր գավառներում աղքատանոցներ հիմնեց և նրանց համար ապրուստ *կարգեց*» (Բաֆֆի):

3. (եկեղ.) ձեռնադրել, եկեղեցական աստիճան շնորհել՝ «Նրան այդ տարի երեց *կարգեց*» (թրքգմ.): 4. (արևմտահայերեն) ամուսնացնել, պսակել՝ «Տան բժիշկը իրենց երթալեն հետո ըսած էր, թե որչափ կարելի է շուտ *կարգե* աղջիկը» (Ա. Արփիարյան): Տեղի է ունեցել **բառիմաստի ընդլայնում**:

Աշխատասիրել- Այս բառը Փարպեցին գործածել է *շրջել, ման գալ* իմաստով: Հետաքրքիր է, որ բառը այսպիսի բացատրություն չունի գրաբարի և աշխարհաբարի բառարաններում: «Սոքա զօրէն վաճառականաց ընդ ծով եւ ընդ ցամաք *աշխատասիրեալք...*» (185): ՆՀԲ-ում բառը բացատրվում է՝ *սիրով աշխատել, նեղություն կրել, ճգնել հոժարությամբ*: Արդի հայերենում նշվում է նաև *գիրք գրել, հեղինակել*

իմաստը, այսինքն՝ տեղի է ունեցել *իմաստի նեղացում*: Օրինակ՝ «Հ. Վահրամյանը **աշխատասիրել է** «Պատմական ժամանակագրությունը» և «Մատենագրությունը» (Մամուլ, «Հայրենիքի ձայն»):

Լուր՝ գործածված է *լաված խոսք* իմաստով՝ «Ընդ լրոյ դատել գոք ոչ կամեի» (190): «Քաղցր ախորժեղով **զլուր** այդպիսի բանից» (190): Արդի հայերենում նշանակում է միայն **տեղեկություն**, որն ակնհայտորեն **բառիմաստի նեղացում** է: Օրինակ՝ «Մի անգամ, հիշեց պրոֆեսորը, **լուր** տարածվեց Երևանում, որ զիշերը կոմունիստական մի ջոկատ գերի էր վերցրել կաթողիկոսին և մի քանի եպիսկոպոսների... » (Վ. Թոթովենց):

Կարդալ՝ ՆՀԲ-ում՝ 1. ձայնել, գոչել, 2. ընթերցել, 3. կոչել, անվանել: Այս վերջին իմաստով ևս գործածել է Փարպեցին՝ «... Եթե զիս Բեղզեբուղ **կարդացին**՝ ո՞րչափ եւս առաւել զձեզ» (189): Այս իմաստը կորել է: Արդի հայերենում բառը բացատրված է՝ 1. գրերով կամ գրային այլ նշաններով գրվածը կամ տպագրվածը ընկալել, գրած կամ տպագրած որևէ բան վերարտադրել բարձրաձայն կամ լուռ, ընթերցել: 2. Արտասանել, անգիր ասել: 3. Վերծանել: 4. Դասախոսել, զեկուցել: 5. (ժողովրդ.) Սովորել, ուսանել: 6. (փոխաբ.) արտաքին զանազան նշաններից իմանալ, գուշակել ներքին բովանդակության իմաստը՝ հուզմունքը՝ եղելությունը, կռահել, հասկանալ, թափանցել: 7. (փոխաբերական) երգել, կանչել, ճովողել (թոշունի): Օրինակ՝ «Թիֆլիս է **կարդում**... երկու տարի հետո կվերջացնի զիմնագը» (Ա. Բակունց): Թագավորը, որը խանդակաթ էր դեպի թագուհին, **կարդաց** նրա աչքերի մեջ հայտնի վշտից առաջացած տխրությունը (Մուրացան):

Ինչպես տեսնում ենք, ժամանակի ընթացքում առաջացել են մի շարք այլ իմաստներ, այսինքն՝ տեղի է ունեցել **բառիմաստի ընդլայնում**:

Սնուցանել՝ ՆՀԲ-ում՝ 1. Սնունդ տալ, 2. Խնամել, դաստիարակել: Նույն բացատրություններն առկա են Ստ. Մալխասյանցի Հայերեն բացատրական բառարանում: «Թղթում» գործածված է երկրորդ իմաստով: «...**սնուցանե՛** մայրն ձեր օրինեալ» (180): Ժամանակակից հայերենում **սնուցանել** (նույնը՝ **սնուցել**) բայն ունի նաև հետևյալ իմաստը՝ 1. սնել, 2. տածել, իր մեջ որևէ զգացմունք՝ գաղափար և այլն ունենալ՝ պահել՝ պահպանել: Տեղի է ունեցել **բառիմաստի ընդլայնում**: Օրինակ՝ Մի՛ **սնուցանիք** սրտումդ կասկած (Հ. Թումանյան):

Ցանկ՝ մակբայ՝ 1. մինչև վերջ: ՆՀԲ-ում արձանագրված են հետևյալ իմաստները՝ 1. Մինչև վերջ, իսպառ: 2. Մշտապես, անդադար: 2. միշտ : Ղ. Փարպեցին գործածում է վերջին իմաստով՝ «...Որ բողոքե **ցանկ**, թե մի՛ բազում վարդապետս լինիք» (193): Փարպեցին ունի նաև **ցանգ**՝ «Զոր յաւետարանչացն կարդան **ցանգ**» (191): Ստ. Մալխասյանցն ավելացնում է

նան հետևյալ իմաստը՝ «նորածին երեխայի շապիկը, ընկերք»։ Արդի հայերենի բառարաններում, սակայն *ցանկ* բառը չկա *ցանկություն, իղձ* իմաստով, այլ վերջինիս արտահայտման համար գործածվում է *ցանկություն* բառը։ Հնացած է նաև Փարպեցու գործածած *միշտ* իմաստով մակբայը։ Գրանցված են հետևյալ իմաստները՝ 1. Գրքի գլուխների ցուցակ։ 2. Ցանկություն, իղձ։ 3. Պատենշ, անջրպետ, ցանկապատ։ Տեղի է ունեցել *բառիմաստի նեղացում*։ Օրինակ՝ «Հայերենի եղանակավորող բառերի բավականին լայն *ցանկ* ներկայացնող Ս. Աբրահամյանը նույնպես այս կարգի բառերը չի մտցնում եղանակավորող բառերի իր նկարագրած իմաստային որևէ տեսակի մեջ» (Հ. Բարսեղյան)։

Քաղաքավարություն՝ ՆՀԲ-ում՝ գոյական՝ 1. Քաղաքի կառավարում, 2. Կենցաղավարություն, ապրելակերպ, գործունեություն։ «Թղթում» գործածված է *ապրելակերպ* իմաստով՝ «....որ ի մարմնի զանմարմնոցն բերելով *գրաղաքավարություն*՝ հրեղեն կառոք ի հոգեղենս վերացալի կեանս» (191)։

Արդի հայերենում՝ 1. Վարմունքի՝ վարվելակերպի հարգալից ու բարեկիրթ բնույթ։ 2. Հարգալից վերաբերմունքի՝ վարվեցողության կանոնների ամբողջությունը։ 3. Քաղաքավարի լինելը։ Օրինակ՝ *Եվ դա ոչ թե քաղաքավարություն էր կամ տուրիստի հետաքրքրություն, որ միայն նայում է և շատ բան չի տեսնում, նայում է ու անցնում*։ (Ստ. Ջորյան)։ Այստեղ տեղի է ունեցել *իմաստի անցում կամ փոխհաջորդում*։

Եզրակացություն

Փարպեցու «Թղթի» բառային կազմի տարժամանակյա ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ մեր լեզվի զարգացման տարբեր փուլերում շատ բառերի իմաստային կառուցվածքում տեղի են ունեցել տարաբնույթ փոփոխություններ, որոնք հանգեցրել են ձևաբանական իմաստի և արժեքի տեղաշարժերի։ Այդ տեղեշարժերն ընթացել են բառիմաստի զուգորդման, բառի կամ բառաձևի բառաքերականական իմաստի մթազմման, բառիմաստի փոխանվանաբար գործածվելու հիման վրա։

Сирарпи Карапетян

Семантические сдвиги в словарном составе произведения Казара Парпеци

«Бумага» на армянском языке

(диахроническое исследование)

Заключение

Ключевые слова и выражения: грабар, современный армянский, письмо, словосочетание, прямой смысл, переносный смысл, изменение значения, конверсия, литература, диахронический.

Данная статья посвящена изучению произведения историка V века Казара Парпеци «Бумага». Нами было проведено диахроническое исследование, выбирая те слова, используемые в «Бумаге», которые претерпели морфологические смысловые изменения, либо подверглись полисемии в разные периоды языкового развития. Подобные слова демонстрируют морфологические сочетания разных частей речи, например, морфологические сочетания имен существительного/прилагательного, прилагательного/ наречия и т. п.

Рассматривая частеречную полисемию в произведении К. Парпеци «Бумага к Вагану Мамиконяну» и изучая их на диахроническом уровне, нами были выделены слова, объяснение которых было извлечено из лексикографических памятников грабара, свидетельствующих о наличии этих слов с их грамматическими значениями. Для каждого слова были представлены соответствующие доказательства из оригинала. Нами были выделены слова, претерпевшие как двузначные, так и трехзначные перемещения. Семантико-смысловые частеречные переходы происходили преимущественно от частей существительных, прилагательных или наречий. Частеречные и семантические значения этих слов четко различаются в их отдельном употреблении на синтаксическом уровне. В статье также рассмотрены семантические изменения выделенных нами слов в течение времени.

Sirarpi Karapetyan

**Semantic shifts of the vocabulary of Ghazar Parpetsi's "Paper" in armenian
(Diachronic investigation)**

Conclusion

Key words and expressions: Grabar (Old Armenian), Modern Armenian, letter, word stock, direct meaning, metaphoric meaning, change of meaning, conversion, literature, diachronic

The article is devoted to the "Paper" written by Ghazar Parpetsi - a historian of the 5th century. We conducted a diachronic study as the words that we considered in the article underwent a morphological-semantic change or gained polysemy during different periods of language development. There can be lexical combinations of different parts of speech in a language, for nominal/ adjective lexical combinations, etc.

Various Armenian and foreign linguists have referred to part-of-speech combinations of words. Even commentators on the grammar of *Dionysios Thrax* noticed combinations of part-of-speech meanings of more than one word. Considering morphological polysemy in the "Paper to Vahan Mamikonyan" by

Parpetsy at the diachronic level, we extracted the explanations of the words which we selected from Grabar Old Armenian lexical monuments, giving evidence proving for these words with their grammatical meanings.

Corresponding evidence was provided for each word. In our selection, we singled out words that underwent both two-and three-meaning shifts. Semantic transitions were made mainly from parts of nouns, adjectives, or adverbs. The morphological meanings and semantic meanings of these words are clearly distinguished by their individual uses at the syntactic level. In the article, we also considered the semantic changes of the words in our choice in the course of time.

Օգտագործված գրականություն

1. Ալեքսանյան Ա., Ղազար Փարպեցու «Թուղթ առ Վահան» երկը միջնադարյան նամակի տեսության լույսի ներքո, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, հ. 9, Եր., 1987:
2. Աղայան Է., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1976:
3. Աղայան Է., Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Եր., 1984:
4. Աղայան Է., Լեզվաբանության հիմունքներ, Եր., 1987:
5. Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան (ՀԱԲ), Եր., 1926:
6. Առձեռն բառարան հայկազնեան լեզուի, Վենետիկ, 1865:
7. Աւետիքեան Գ, Սիւրմելեան Հ., Աւգերեան Մ., Նոր հայկազեան բառարան(ՆՀԲ), հ. 1, Եր., 1979, հ. 2, Եր., 1981:
8. Էմին Ս., Ղազարայ Փարպեցոյ Թուղթ առ Վահան տերն Մամիկոնէից, Մոսկվա, 1853:
9. Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Եր., 1969:
10. Խաչատրյան Լ., Գրաբարի բացատրական բառարան. ձևաբանորեն տարարժեք բառեր, Եր., 2003:
11. Խաչատրյան Լ, Լեզվաբանության ներածություն. ուսումնական ձեռնարկ, Եր., 2008:
12. Խաչատրյան Լ., Խոսքիմասային տարարժեքությունն արդի հայերենի կայուն կապակցություններում, Եր., ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 1996:
13. Խաչատրյան Լ., Տեղաշարժեր բառերի ձևաբանական իմաստի մեջ, Եր., 1985:
14. Ղազարյան Ռ., Գրաբարի բառարան, Եր., 2000:
15. Ղազարյան Ռ., Միջին գրական հայերենի բառապաշարը, Եր., 2001:
16. Մալխասյանց Ս., Հայերեն բացատրական բառարան (ՀԲԲ), Եր., 1944:

Խմբագրություն է ուղարկվել 07.07.2022թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 25.07.2022թ.

Տպագրության է հանձնարարվել 06.12.2022թ